

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія загальноєкономічних дисциплін

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**

із навчальної дисципліни «Історія економіки та економічної думки»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від 31.08.2021 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Луценко Г. П.

Рецензенти:

1. Професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського, Доктор економічних наук, професор, Дружиніна В.В.
2. Викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к. е. н., спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Пушкар О.І.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема 1 Предмет і метод історії економіки та економічної думки	6	2	0	2	0	2	
Тема 2 Господарство первісного суспільства та його еволюція на етапі ранніх цивілізацій.	4	2	0	0	0	2	
Тема 3 Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій (VIII ст.до н.е.- V ст.н.е.)	8	2	0	0	0	6	
Тема 4 Господарство та економічна думка суспільств Європейської цивілізації в період Середньовіччя (V-XV ст.).	8	2	0	0	0	6	
Тема 5 Формування передумов ринкової економіки в країнах Європейської цивілізації (XVI-перша половина XVII ст.).	6	2	0	0	0	4	
Тема 6 Розвиток ринкового господарства в період становлення національних держав (друга половина XVII- перша половина XIX ст.).	8	2	0	0	0	6	
Тема 7 Ринкове господарство країн Європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга половина XIX- початок XX ст.).	10	2	0	4	0	4	
Тема 8 Особливості розвитку ринкового господарства та основні напрямки економічної думки в Україні (друга половина XIX- початок XX ст.)	12	2	0	4	0	6	
Тема 9 Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств Європейської цивілізації (перша половина XX ст.).	12	2	0	4	0	6	

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема 10 Розвиток національних економік країн Європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.).	10	2	0	4	0	4	
Тема 11 Світове господарство та основні напрямки економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX- початок XXI ст.).	10	2	0	4	0	4	
Тема 12 Економічний розвиток України в умовах Радянської економічної системи та його трактування в економічній думці.	12	4	0	4	0	4	
Тема 13 Формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки XX ст.).	14	4	0	4	0	6	
Всього за семестр № 6:	120	30	0	30	0	60	іспит

**1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(заочна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема 1 Предмет і метод історії економіки та економічної думки	4	0	0	0	0	4	
Тема 2 Господарство первісного суспільства та його еволюція на етапі ранніх цивілізацій.	8	0	0	0	0	8	
Тема 3 Особливості господарського розвитку та економічної думки періоду формування світових цивілізацій (VIII ст.до н.е.- V ст.н.е.)	9	1	0	0	0	8	
Тема 4 Господарство та економічна думка суспільств Європейської цивілізації в період Середньовіччя (V-XV ст.).	8	0	0	0	0	8	
Тема 5 Формування передумов ринкової економіки в країнах Європейської цивілізації (XVI-перша половина XVII ст.).	9	1	0	0	0	8	
Тема 6 Розвиток ринкового господарства в період становлення національних держав (друга половина XVII- перша половина XIX ст.).	8	0	0	0	0	8	
Тема 7 Ринкове господарство країн Європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга половина XIX- початок XX ст.).	11	2	0	1	0	8	
Тема 8 Особливості розвитку ринкового господарства та основні напрямки економічної думки в Україні (друга половина XIX-початок XX ст.)	9	0	0	1	0	8	

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Тема 9 Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств Європейської цивілізації (перша половина XX ст.).	11	2	0	1	0	8	
Тема 10 Розвиток національних економік країн Європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.).	10	0	0	0	0	10	
Тема 11 Світове господарство та основні напрямки економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX- початок XXI ст.).	10	0	0	2	0	8	
Тема 12 Економічний розвиток України в умовах Радянської економічної системи та його трактування в економічній думці.	11	2	0	1	0	8	
Тема 13 Формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки XX ст.).	12	2	0	2	0	8	
Всього за семестр № 6:	120	10	0	8	0	102	іспит

2. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 1. Предмет і метод історії економіки та економічної думки

Практичне заняття: Предмет і метод історії економіки та економічної думки. Природа та еволюція господарства общинного суспільства.

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання здобувачів вищої освіти з основ історії економіки та економічної думки.

Кількість годин - 2 (денна форма); 0 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Предмет і метод ІЕЕД.
2. Функції, цілі й завдання курсу.
3. Варіанти періодизації історії економіки та історії економічної думки.

Методичні вказівки

1. Предмет і метод ІЕЕД.

Ця наука вивчає еволюцію господарської діяльності, господарського буття людства від первісного суспільства до сучасності. Водночас вона прослідковує відображення господарського життя в давніх нормативних документах, різноманітних повчаннях, у поглядах та ідеях, наукових теоріях прогресивних мислителів і учених-економістів, творчість яких простежується від Стародавнього світу до сьогодення.

Історія економіки та економічної думки тісно пов'язана з низкою інших наукових дисциплін — соціологією, народознавством, державознавством, політологією, історією економічних знань.

Економічне життя на певному етапі, коли утвердилося відокремлене

домогосподарство великої сім'ї і поширилась взаємодія між господарськими одиницями та суспільством, було свідомо поставлене людьми у певні норми, правила та закони, котрі визначали порядок та умови взаємодії суб'єктів господарювання.

Через те, господарський розвиток можна простежити за економічними революціями, реформами, масштабними законодавчими новаціями та іншими подіями. Урахування ролі суспільної свідомості в історії розвитку господарської сфери передбачає пізнання людьми економічних процесів та відображення їх суті в економічних ідеях, думках, ученнях, теоріях.

З огляду на це історико-економічна наука **повинна:**

- аналізувати історичні форми господарств та способи їх взаємодії;
- простежувати і розглядати економічні думки, учення та теорії, які з різною глибиною та науковою довершеністю їх теоретично відображали;
- показувати витоки і головні етапи розвитку економічної думки, тим самим зводячи їх у форму структурованого хребта економічної теорії.

Предмет і об'єкт історії економіки та економічної думки, як і будь-якої іншої науки, не тотожні:

- оскільки об'єктом науки є все, на що спрямоване відповідне дослідження;
- а предметом — окремі аспекти, властивості, відносини, які становлять об'єкт конкретного дослідження.

В якості узагальнень по першому питанню зазначимо, що вище наведенні узагальнення і судження є достатньою підставою для розгляду процесу історичного розвитку економіки та економічної думки в якості її предмета.

2. Функції, цілі й завдання курсу. Значення історико-економічної науки полягає не тільки у тому, що вона виявляє внутрішній зв'язок між окремими етапами еволюції господарської системи, визначає причини формування якісно нових процесів у господарській сфері суспільства.

Успішне вирішення ученими такого важливого завдання дає можливість

розкривати основні етапи еволюції економічної системи і завдяки цьому знайти ключ до розуміння її суті.

Найважливішими функціями дисципліни є: освітньо-пізнавальна, акумулююча, пов'язана зі збором, вивченням та узагальненням економічних думок та ідей; підготовча, зорієнтована на засвоєння змісту базових економічних категорій, шліфування понятійного апарату; світоглядна, пов'язана зі збагаченням економічного світогляду, формуванням культури економічного мислення, таких його характеристик, як історизм, масштабність, свобода, реалізм, альтернативність тощо; методологічна, пов'язана з фундаментальністю історії економічних учень, яка формує методологію економічних досліджень;

прогностична, заснована на розробці імовірнісних суджень про основні тенденції розвитку економічної науки в майбутньому.

Функції історії економіки та економічної думки зумовлені тим, що ця наука є синтезом двох дисциплін. Тому й завдання можна розділити на спільні та окремі.

Своєю чергою окремими завданнями історії економічної думки є:

- розкриття змісту провідних економічних ідей, течій, теоретичних напрямків та шкіл на основі виявлення специфіки і особливостей їх методологічних принципів та теоретичних положень;
- показ процесу еволюції світової економічної теорії в єдності домінуючих наукових парадигм;
- визначення основних напрямів сучасної економічної думки та пошук теоретичних джерел її розвитку, особливостей методологічних підходів;
- формування у здобувач вищої освіти здатності співставляти та аналізувати, засвоївши знання про структуру та методику сучасного теоретико-економічного дослідження.

Завдяки реалізації своїх функцій історико-економічна наука слугує не тільки теоретичною та інформаційною базою для інших споріднених дисциплін, вона дає здобувач вищої освіти світоглядні основи, вміння аналізувати економічні процеси, виокремлювати позитивний досвід та ідеї.

3. Варіанти періодизації історії економіки та історії економічної думки.

До питань аналізу економічних уявлень про минуле у своїх працях зверталися видатні дослідники свого часу:

- у XVII ст. — В. Петті;

- у XVIII ст. - А. Сміт, Ж. Б. Сей, Т. Мальтус, Д. Рікардо, Дж.'Р. Мак-Куллох

- у XIX ст. - К.Маркс, Дж. С. Міль, Дж. К. Інгрем.

Серед досліджень цих відомих постатей економічної науки варта уваги праця англійця Дж. Р. Мак-Куллоха *«Історичний нарис виникнення науки політичної економії» (1826 р.)*, в якій розглядається роль вчення А. Сміта та його послідовників у розвитку класичної політекономії.

Критичному аналізу цієї науки присвячені дослідження ірландського вченого Дж. К. Інгрема *«Історія політичної економії» (80-ті роки XIX ст.)* та IV том *«Капіталу»* К. Маркса, вперше виданий під назвою *«Теорія додаткової вартості»*.

Першим серед українських учених критичним аналізом докласичної та смітівської економічної теорії займався М. Балудянський (1769-1847) та дослідники, що працювали у другій половині XIX - на початку XX ст.: І. Вернадський (1821-1889), М. Бунге (1823-1895), М. Туган-Барановський (1869-1919).

Більшість зарубіжних та вітчизняних учених дотримуються такої періодизації розвитку історії економічних учень:

а) докласична економічна думка, яка охоплює економічні ідеї та погляди Стародавнього Сходу, епохи античності (осьового часу) та середньовіччя (зокрема меркантилізм);

б) класична політекономія (починаючи з фізіократів);

в) альтернативні класичні школі як напрями економічної думки (історична школа, марксистська економічна теорія, економічні концепції соціал-демократії);

г) неокласичний напрям економічної теорії (маржиналізм австрійської, лондонської, кембриджської та американської шкіл);

д) економічні теорії XX — поч. XXI ст. (інституціоналізм, кейнсіанство, економічні теорії неолібералізму та неоконсерватизму, неоінституціоналізм, неокейнсіанство).

Процес становлення економічної історії розпочався з кінця XVIII ст. Уже до середини XIX ст. вона сформувалась як самостійна дисципліна і розвивалась на межі трьох напрямків дослідження розвитку суспільства: історії, економічної теорії та конкретної економіки.

Найяскравішими представниками економічної історії, її основоположниками були:

- в Англії - Арнольд'Дж. Тойнбі (1852—1883);
- у Франції - Фюстель де Куланж Нума Дені (1830-1889), Марк Блок (1886-1944), Лабрус Ернест Каміль (1895-1972), Фернан Бро-дель (1902-1985);
- у Німеччині - Фрідріх Ліст (1789-1846), Карл Бюхер (1847-1930), Макс Вебер (1864-1920) та інші.

У своєму розвитку «Економічна історія» як наукова дисципліна пройшла п'ять етапів, які містили такі напрямки:

- період становлення — з XVII і до середини XIX ст.;
- традиційна економічна історія (історія народного господарства) — з середини XIX ст. до кінця 50-х років XX ст. — як самостійна наука;
- нова економічна історія (кліометрія, історична економетрика) - кінець 50-х — 60-ті ч роки XX ст.;
- вивчення довгострокових тенденцій розвитку економіки та економічного зростання — з кінця XIX ст. до 70-х років XX ст. Цей напрям функціонував як окремий в історіко-економічних дослідженнях паралельно до другого та третього етапів;
- історична економіка — з 70-х років XX ст. й до сьогодення — як синтез методів нової економічної історії та аналізу довгострокових тенденцій економічного розвитку.

Як спільна дисципліна історія економіки та економічних учень була введена в Україні для викладання здобувач вищої освіти економічних спеціальностей у 2007 р. У контексті цієї дисципліни вивчають історію господарства та економічної думки України від найдавніших часів до сьогодення, що зумовлено необхідністю висвітлення і усвідомлення закономірностей і особливостей розвитку українських земель в умовах незалежної держави, яка стала рівноправним суб'єктом світової цивілізації.

Питання цільових виступів здобувачів:

1. Творчі функції ІЕЕД у системі економічних наук.
2. Поселення первісних людей на території сучасної Полтавської області.

Теми рефератів:

1. Функції науки. Економічні категорії та економічні закони.
2. Специфіка наукового методу дослідження «поєднання історичного та логічного».

Тести

Виберіть правильну відповідь.

1. Перелічіть елементи, складові логічної структури історико-економічної науки:

- а) закономірності;
- б) об'єкт і предмет дослідження;
- в) категорії;
- г) функції;
- д) джерела інформації;
- е) школи, теорії, ідеї;
- ж) всі перераховані пункти вірні.

2. Ф. Лист поділяв історію економічного розвитку на п'ять стадій – дикості, пастушачу, землеробську, землеробсько-мануфактурну, землеробсько-мануфактурнокомерційну. Який критерій узятий за основу періодизації?

- а) пануюча форма господарської діяльності;

- б) інтенсивність обміну;
- в) тип власності;
- г) рівень розвитку виробництва, галузевий і професійний поділ праці.

3. Який вислів найбільш точно відображає маршрут історії людства?

- а) історія – це кілька циклів, які постійно змінюють один одний (Д. Вико);
- б) історія – це рух нагору спіраллю, що звужується (Г. Гегель);
- в) історія – це вибухи пасіонарності (пламенарності, підйому), що чергуються (Л. Гумільов);
- г) історія – це хаос.

4. Історичний метод аналізу обґрунтували?

- а) В. Рошер б) Ф. Лист; в) К. Маркс; г) В. Ленін.

5. До числа фундаментальних економічних наук відноситься:

- а) історія економіки й економічної думки;
- б) економіка промисловості;
- в) маркетинг;
- г) менеджмент.

6. Основне значення вивчення історії економіки полягає в:

- а) ухваленні вірного рішення;
- б) забезпеченні гарантованого виключення кризових явищ;
- в) формуванні економічного мислення;
- г) можливості передбачати еволюцію суспільних явищ.

7. Автором перших публікацій, присвячених історії економічної думки, є:

- а) М. Блауг; б) М. Балудянський; в) Дюпон де Немур; г) А. Сміт.

8. Кому належать слова про історичність будь-якої науки: «Зміст будь-якої науки включає історію й не може бути задовільно викладена поза її»? а) Дж. М. Кейнс; б) Й. Шумпетер; в) К. Маркс; г) Ф. Лист;

9. Чи можна стверджувати, що глибокі економічні кризи є могутнім імпульсом розвитку економічної теорії? а) вірно; б) не вірно; в) не завжди; г) вірні б), в).

10. Зміна економічної системи, як правило, веде до: а) економічного зросту; б) збереження теоретичної парадигми; в) зменшення об'ємів виробництва; г) зміни економічної парадигми.

11. Автором контрфактичних моделей економічного розвитку є:

а) А. Тойнбі; б) Р. Фогель; в) К. Маркс.

12. Корінна проблема геополітики сьогодні – це:

а) оволодіння торговельними шляхами;

б) захоплення чужих територій;

в) боротьба за природні ресурси.

Література: Основна: [6, с. 88; 14, с. 24-31; 18, с. 15-16]. Додаткова: [37, с. 20-23]

Тема № 7. Ринкове господарство країн європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга пол. XIX– початок XX ст.)

Практичне заняття: Ринкове господарство країн європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга пол. XIX– початок XX ст.)

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання здобувач вищої освіти з основ ринкового господарства країн європейської цивілізації в період монополістичної конкуренції (друга пол. XIX– початок XX ст.).

Кількість годин - 4 (денна форма); 1 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Основні тенденції економічного розвитку провідних країн світу у XIX – на початку XX ст.
2. Ускладнення в економіці Англії.
3. Причини уповільнення темпів економічного розвитку Франції.
4. Економічне піднесення Німеччини.

5. Виникнення і розвиток марксистської економічної теорії.
6. Виникнення альтернативної школи політичної економії. Німецька національна політекономія.
7. Маржиналізм.
8. Економічна думка Росії.

Методичні вказівки:

Початок XX століття для світового господарства, яке перебувало на стадії становлення, характеризувався періодичними кризами, перманентними війнами, поглибленням монополізації виробництва, його модернізацією і милітаризацією. В господарсько-політичне життя на цьому етапі стрімко ввійшли дві молоді країни — США та Німеччина, які обігнали європейські колоніальні імперії і прагнули розширення ринків збуту та сировини.

Масове виготовлення нових видів зброї вимагало свого застосування, а пропаговані і заохочувані політиками агресивні націоналістичні ідеї — своєї реалізації.

а). Агресивна природа імперіалізму проявилась зі всіма особливостями у роки першої світової війни, розв'язаної двома агресивними військово-політичними блоками — Троїстим союзом та Антантою. Головною причиною розв'язання війни було прагнення монополій різних країн, і передусім Німеччини, здійснити розподіл (економічний, територіальний) світових сфер впливу. «Світова політика» Німеччини була німецьким варіантом "загального» імперіалізму, і її сутність полягала в тому, щоб підняти німецьку імперію з рівня континентальної держави до рівня світової наддержави.

б). Важливою причиною виникнення I-ої світової війни було намагання великих держав закріпити за собою слаборозвинуті країни як ринки збуту надлишків товарів, об'єкти вкладення капіталів, оскільки на той час вже був сформований певний етап світового ринку. Світогосподарські зв'язки були присутні в економіках багатьох країн, що свідчило про активний процес взаємопроникнення, інтеграції. Насильницький розрив зв'язків у ході війни був

зумовлений прагненням окремих держав перерозподілити сфери економічного впливу у світі, підкорити своїм національним інтересам економіку інших країн, котрі потрапили в колоніальну і напівколоніальну залежність до великих держав.

в). Ще напередодні першої світової війни в багатьох країнах стали проявлятися тенденції до посилення ролі держави в господарському житті, що значно поглибило процес формування системи регульованого капіталізму та поступового формування державно-монополістичного капіталізму.

- Зміни в господарській діяльності економічних суб'єктів під впливом державно-монополістичного способу регулювання економічних процесів призводять до такого ж способу координації дій влади в ринковій системі капіталістичних країн. У країнах, що брали участь у Першій світовій війні, виникають військові концерни (наприклад, англійський військовий концерн «Віккерс», військові картелі в Німеччині, військово-промисловий концерн «Коміте-де-форж», хімічний концерн «Кульман» у Франції) та інші державно-монополістичні форми господарювання.

- Введення жорсткої державної регламентації господарських відносин для мобілізації економічних ресурсів на виконання військово-політичних завдань за екстремальних умов постійного скорочення господарського потенціалу внаслідок збільшення відновлюваних втрат було єдиною можливою умовою продовження війни. Тому в 20-х рр. XX ст. практично в усіх країнах склалася етатистська система господарських відносин.

- Управління економікою з боку держави набуло форм контролю й розподілу стратегічних ресурсів, продовольства, засобів транспорту і робочої сили.

г). Найбільш досконало розподільчо-контролююча роль держави проявилася у США, де в 1917—1918 рр. створюється низка комітетів, відповідальних за розміщення державних замовлень та розподіл робочої сили, палива, сировини, транспортних засобів. Діяльність цих нових державних інститутів координувала військово-промислова рада. Аналогічна централізація

була характерною і для Німеччини («військово-сировинні союзи»), Англії (міністерство військового постачання).

д). Загалом у Першій світовій війні брали участь близько 40 країн, на території яких мешкало $\frac{2}{3}$ населення планети. Мілітаризація економік забезпечила виготовлення 28 млн. гвинтівок, майже 1 млн. кулеметів, 9200 танків. Безпосередні втрати країн, що воювали, становили 208 млрд. дол. Внаслідок війни було знищено третину матеріальних цінностей людства. Загальна кількість загиблих сягнула 10 млн., а 20 млн. людей було покалічено.

е). Внаслідок Першої світової війни найбільше постраждала економіка, Німеччини. У 1917 р. обсяг промислового виробництва, як і в сільському господарстві, порівняно з 1913 р., скоротився вдвічі. Мілітаризація охопила майже 75 % економіки і набрана критичних меж. Але найбільш відчутними були людські втрати країни: 2,7 млн. загинуло і 4,8 млн. стали каліками. Національне багатство зменшилось майже наполовину, а державний борг зріс у 32 рази (з 5 до 160 млрд. марок).

Була підірвана й фінансова система, адже лише прямі воєнні видатки становили 150 млрд. золотих марок.

- Надзвичайно сильно постраждала від війни Франція. Вона втратила загиблими 1,3 млн. чол., 750 тис чол. залишилися інвалідами.

- Що ж до США, то Перша світова війна стимулювала їх економічний розвиток і призвела до перенесення центру господарського виробництва з Європи у цю країну.

До початку 20-х років США давали майже половину світового видобутку вугілля, близько $\frac{3}{5}$ світового виробництва чавуну та сталі, $\frac{2}{3}$ світового видобутку нафти, 85 % світового випуску автомобілів. Змінюється й фінансовий статус США: вони перетворюються на основного кредитора європейських держав, а Нью-Йорк стає світовим фінансовим центром.

Таким чином, найважливішим підсумком розвитку США в 1914-1919 рр. було подальше збільшення їх економічної потужності, посилення їх

позицій у світовій економіці, закріплення за ними становища наймогутнішої держави світу.

Період між 1919-1939 рр. можна назвати найбільш нестабільним періодом світової історії як з погляду економічного, так і соціально-політичного становища.

Умовно цей період можна поділити на чотири етапи:

- 1919-1921 рр. — повоєнний кризовий стан;

- 1922-1928 рр. — відносно стабільний економічний розвиток;

- 1929-1933 рр. — світова економічна криза;

- 1934-1939 рр. — етап поступової ліквідації наслідків економічної кризи та передвоєнної економічної кон'юнктури.

Перший етап визначається вкрай нестабільними показниками економічного стану країн, які ще більше погіршилися навесні 1920 р., внаслідок повоєнної кризи, що три: вала аж до 1922 р. й охопила всі країни, а особливо Великобританію, США та Японію. Причина кризи полягала в якісних змінах, що відбулися в економіці цих країн під впливом науково-технічної революції кінця XIX — початку XX ст. та тривалої війни, в яку було втягнуто більшість країн світу.

Версальсько-Вашингтонська система повоєнного світу, яка, на думку її творців, повинна була визначити шляхи економічного та політичного розвитку європейських країн, не зменшила суперечності між ними.

Німеччина втратила також усі свої колонії загальною площею 3 млн. км. з населенням 13 млн. чол., які були переділені між державами - переможцями.

Отже, умови Версальської угоди об'єктивно звужували сировинну базу Німеччини та погіршували умови розвитку галузей важкої індустрії взагалі. Адже положення щодо демілітаризації не лише позбавляло Німеччину сучасної армії, флоту, повітряних сил, але й (і це найважливіше) вимагало різкого скорочення обсягів виробництва в галузях важкої індустрії, яка традиційно була спрямована на військово-промисловий потенціал і майже повністю залежала від державних військових замовлень.

Надзвичайно важка ситуація в економіці Німеччини:

- *зниження обсягів промислового виробництва у повоєнні роки;*
- *демілітаризація;*
- *зростаюче безробіття, що супроводжувалися інфляційними явищами, які набирали обертів. Дійшло до того, що заробітна плата виплачувалася двічі на день: удень і ввечері, щоб люди могли якось використати зароблені гроші та встигнути хоч що-небудь купити до нового підвищення цін, яке досягало в 1923 р. 50 % на день.*

Проте найважливішу роль у відбудові німецької промисловості й народного господарства загалом відіграв так званий план Дауеса. В серпні 1924 р. на Лондонській конференції країн-переможниць була прийнята програма послаблення умов сплати репарацій, розроблена міжнародним комітетом експертів на чолі з чиказьким банкіром **Ч. Дауесом**:

- Завдяки плану Дауеса економіка Німеччини вже наприкінці 1927 р. вийшла на довоєнний рівень, а в 1928 р. на 13 % перевищила його.
- Наприкінці 1928 р. Німеччина ставить питання про перегляд умов сплати репарацій та відміну деяких обмежень, що передбачатися планом Дауеса. В червні 1929 р. цей план замінено новим — планом Юнга.

План Юнга визначав остаточну суму репарацій — 113,9 млрд. марок та граничний термін її сплати — 57 років, по 2 млрд. марок на рік. Крім того, змінювався й порядок вилучення репарацій: скасовувався репараційний податок, єдиним джерелом платежів ставали державний бюджет та прибутки залізниць; відмінявся контроль над німецькою економікою. Проте розгортання світової економічної кризи 1929-1933 рр. фактично відмінило новий репараційний план. Улітку 1931 р. за пропозицією американського президента Г. Гувера проголошується мораторій на щорічну сплату репарацій, а в 1932 р. переглядається й сума (її встановлюють у 3 млрд. марок і надають відстрочку у виплаті — 15 років).

Другий етап характеризується досить стійкими темпами економічного розвитку в провідних країнах світу, що дало змогу їм не лише «вилікувати»

воєнні рани, але й зробити значний крок на шляху структурної модернізації виробництва.

а). При цьому найвищі показники економічного зростання притаманні США, в історію економіки країни цей період входить під назвою «проспериті», тобто період процвітання. І хоча США, як і всі країни, що воювали в Першій світовій війні, переживали повоєнну кризу на попередньому етапі, викликану, перш за все, необхідністю конверсії та переведенням економіки країни на «мирні рейки», але вже у 1923 р. індекс промислового виробництва у Сполучених Штатах на 42 % перевищував довоєнний рівень.

б). Значно повільніше розвивалася економіка Великобританії, яка тільки наприкінці 20-х років досягла передвоєнного рівня розвитку. Традиційні галузі, такі як вугільно-добувна, металургійна, текстильна, суднобудівна переживали спад. Однак держава підтримувала нові галузі — авіаційну, автомобілебудівну, електротехнічну, вкладаючи в них значні інвестиції, але вони давали всього 10% обсягу промислового виробництва країни. Гальмувала розвиток економіки Великобританії значна залежність від імпорту сільськогосподарської продукції та промислової сировини.

в). Економіка Франції вступила у стадію економічного піднесення вже у 1924 р., оскільки промислове виробництво перевищило довоєнне, а його щорічний приріст до 1932 р. становив у середньому 5 %, що було найвищим показником серед розвинутих європейських країн.

Теми рефератів

1. Нова історична школа та соціальний напрямок у Німеччині.
2. Пролетарська політична економія К. Маркса.
3. Прогрес науки, техніки і технології виробництва в другій половині XIX – на початку XX ст. Технічна революція, її наслідки.
4. Структурні зміни в економіці провідних країн світу в останній третині XIX – на початку XX ст.

5. Становлення індустріального суспільства в Японії. Революція "Мейдзі".
6. Монополізація економіки в кінці XIX – початку XX ст.: причини та форми.
7. Міжнародні економічні відносини в останній третині XIX – на початку XX ст.
8. Загальна характеристика маржиналізму: методологія, періодизація, основні положення.
9. Другий неокласичний етап маржинальної революції, його теоретико-методологічні особливості та значення.
10. Економічне вчення А. Маршалла.

Література: основна: [6, с. 88; 7, с. 151-154]; додаткова: [47-52]

Тема № 8. Особливості розвитку ринкового господарства та основні напрямки економічної думки в Україні (друга половина XIX- початок XX ст.).

Практичне заняття:: Особливості розвитку ринкового господарства та основні напрямки економічної думки в Україні (друга половина XIX- початок XX ст.).

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання здобувач вищої освіти про особливості розвитку ринкового господарства та основні напрямки економічної думки в Україні (друга половина XIX- початок XX ст.).

Кількість годин - 4 (денна форма); 1 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Господарство України у другій половині XIX ст.
2. Зміни в економічному розвитку України на початку XX ст.

3. Розвиток політичної економії в Україні у XIX ст.
4. Відображення марксизму у працях українських економістів.
5. Внесок в економічну теорію М. Туган-Барановського.

Методичні вказівки:

Економічна думка в Україні у другій половині XIX ст. була орієнтована на аналіз тих позитивних змін, що відбувались у пореформеній економіці, водночас вона переживала певний занепад, пов'язаний із процесом становлення, вибору оптимального напрямку, що відповідав би українській специфіці, і тому відзначалася великою різноманітністю напрямів, течій та ідей.

На початку розгляданого періоду, в 60-70-х роках XIX ст. в Україні економічна думка розвивалась під впливом двох різноспрямованих факторів:

а) скасування кріпосного права і створених на основі цього умов та особливостях промислового перевороту;

б) теоретичних дискусій провідних європейських економічних шкіл, особливий вплив серед яких мала марксистська.

«Кирило-Мефодіївське товариство» (1846-1847) – проголошувало:

- необхідність знищення кріпосництва та царизму;*
- об'єднання слов'янських народів на демократичній основі.*

У товаристві утворилося два напрями:

- революційно-демократичний (Т. Шевченко, М. Савич та інші);*
- ліберально-дворянський (П. Куліш, В. Білозерський, М. Костомаров та інші).*

Ті, хто стояв на ліберальних позиціях, заперечували революційну боротьбу і виступали за еволюційний шлях розвитку. В.Н. Карабін, А.О. Скальковський, Д.П. Журавський, Д.М. Струков ін.

Ліберально-буржуазний рух в Україні був репрезентований інтелігенцією, яка гуртується у так званих громадах - своєрідній організаційній формі руху.

Громади виникають у 60-х р. у Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві та інших містах України. Київська громада розкололась на «Стару громаду» і «Молоду громаду».

Активними діячами «Старої громади» в Києві були В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, П.П. Чубинський, К.М. Михальчук, П.І.Житецький. В.Л. Беренштам, М.В. Лисенко, О.О. Русов, М.П. Старицький, П.А. Косач, В.А. Рубініштейн.

Економічні ідеї революційного народництва:

- вірили в самобутній характер економічного розвитку країни;
- ідеалізували селянство;
- вважали селянство рушійною силою революції.

Водночас українські учені-економісти зробили значний внесок у розвиток сучасниці їм теорій та концепцій, а також вписали власні сторінки у книгу світової економічної думки.

1. Відомим ученим, професором Київського університету і прихильником класичної школи був **Микола Бунге (1823-1895)**, відомий за такими працями: «Гармонія господарських відносин» (1860), «Основи політичної економії» (1870), «Нариси політико-економічної літератури» (1895). Говорячи про капітал, він називав його самостійною продуктивною силою. Крім капіталу, він виділяв ще дві продуктивні сили — природу і працю, які забезпечують людські потреби. М. Бунге виступав за вільне суперництво; під ним він розумів співвідношення попиту і пропозиції, завдяки якому встановлюється ціна товару. Перед економічною теорією він ставив завдання вивчати послідовний ряд господарських явищ, починаючи з потреб і закінчуючи їх задоволенням. Виступаючи проти марксизму, він доводив, що економіст у своїх дослідженнях повинен керуватися не догмами, а аналізом життя.

На думку М. Бунге, політична економія має розглядати такі категорії:

- 1) потреби;
- 2) засоби для задоволення потреб;

- 3) *виробництво і продуктивні сили;*
- 4) *розподіл та поєднання занять і праці;*
- 5) *обмін, цінність і ціну;*
- 6) *доходи;*
- 7) *власність і споживання.*

2. Іншим послідовником класичної школи був **Микола Зібер (1844-1888)**, автор помітних у тодішній світовій економічній літературі праць: «Основи політичної економії» (1873), «Девід Рікардо і Карл Маркс в їх суспільно-економічних дослідженнях» (1885) та ін.

Професор Київського університету М. Зібер стояв на позиції трудової теорії вартості, довівши, що праця є єдиним елементом споживної та мінової вартості:

- На його думку, метод економічної теорії має бути науковим, що вимагає дотримання відповідних правил і принципів. М. Зібер розглядав теорію вартості та грошей, поняття капіталу, досліджував процес його виникнення та збереження, причини прибутку з капіталу і вартість робочої сили, постійний і змінний капітал тощо. Не сприймаючи ідеології класової боротьби і диктатури пролетаріату, але будучи популяризатором марксизму, він розділяв лише окремі його положення, зокрема, трудову теорію вартості, грошей, капіталу.

- Особливе місце у творчому доробку ученого займає праця «Нариси первісної економічної культури» (1881), присвячена дослідженню закономірностей розвитку світової економіки. М. Зібер спростував концепцію російської моделі общинного соціалізму, проти якої виступали українські та європейські учені. Він підтвердив наявність загальних тенденцій капіталістичного розвитку в економіці Росії, визначив її національні форми й особливості нагромадження капіталу. Наприклад, казнокрадство він зарахував до таких джерел зростання капіталу, що його можна по праву назвати виключно російською «спеціальністю». Водночас з історії українського народу він відзначив таку цікаву рису, як зв'язок економічних прав особистості з характером праці, її розподілом, господарськими обов'язками в сім'ї.

- Загалом М. Зібер здійснив помітний вплив на розвиток української економічної думки, персоніфікований такими знаними особистостями, як І. Франко, М. Драгоманов, О. Терлецький, С. Подолинський та ін. Ці прогресивні українські мислителі належали до громадянського та народницького напрямів суспільно-політичних рухів, але були добре обізнані із працями класиків політичної економії та абстрагували їх вчення до тогочасного господарського життя в Україні.

3. На межі двох століть найпомітнішою постаттю -суспільно-політичного життя в Україні був **Іван Франко (1856—1916)**. Будучи людиною універсальних здібностей, він ґрунтовно ознайомився з політичною економією, вважаючи її найважливішою з усіх наук, оскільки вона вивчає причини багатства і злиднів, поділ праці та її плоди. Як і М. Зібер, він був прихильником трудової теорії вартості, доводячи, що без праці немає вартості. Він був ознайомлений з течіями тогочасної європейської економічної думки і позитивно сприймав більшість із них. **І. Франко** не був економістом-теоретиком, а переважно популяризував економічну теорію, зокрема, у 70-х роках марксизм, переклавши українською мовою 24-й розділ I тому «Капіталу» К. Маркса та окремі розділи книги Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг». У статі «Про працю» він досить явно показав себе прихильником теорії доданої вартості та критиком капіталістичного способу привласнення. Написавши дохідливою мовою, підручник «Основи суспільної економії», І. Франко популяризував у робітничих гуртках з марксистських позицій поняття «товар», «гроші», «капітал», «рента», «експлуатація» та ін. Заробітну плату він розглядав з погляду так званого «залізного закону заробітної плати» ф. Лассаля.

У низці статей І. Франко аналізував становище селян Галичини, тяжкі умови праці і життя робітників нафтових копалень. Категорично не сприймав Великий Каменяр марксистських висновків про необхідність і неминучість пролетарської революції та подальшої диктатури пролетаріату. З 90-х років XIX ст. він гостро критикував марксизм як «релігію, що ґрунтується на догмах

ненависті і класової боротьби». Основою народного поступу він вважав «працю на рідному ґрунті» і національне визволення України з-під колоніального ярма.

4. Послідовником ідей кирило-мефодіївців, особливо федералістського устрою слов'янської держави, прихильником ідеї дрібновласницького соціалізму французького економіста П. Ж. Прудона був відомий учений **Михайло Драгоманов (1841-1895)**. Економічні погляди українського мислителя зосереджувались насамперед на проблемі розвитку пореформених аграрних відносин. Реформу 1861 р. він вважав антинародною і такою, що обділила селян землею й відібрала більшу частину тієї, на якій вони господарювали. На його думку, ринкове господарство є прогресивним, але воно несе надмірну диференціацію населення, експлуатацію трудящих, кризи, безробіття тощо. Вихід з негараздів капіталізму він бачив у просвітницькій діяльності серед робітників, у знищенні приватної власності і побудові соціалізму у формі «громадянства», під яким розумів таку форму організації господарства, коли промислові засоби виробництва та результати праці будуть належати робітничим громадам, а земля і продукти праці на ній належатимуть сільським громадам. Разом з тим він був переконаним опонентом марксистської теорії класової боротьби, революції та диктатури пролетаріату.

5. Представником громадянського руху і засновником школи фізичної економії був доктор медицини **Сергій Подолинський (1850-1891)**. Він, як і М. Драгоманов, трактував марксистську ідею соціалізму з позицій громадянства, тобто як «громадянство» з рисами анархізму і федералізму, що існуватиме на основі общинного землеволодіння. Свої праці, викладені з позицій марксизму, він базував на аналізі господарства України. У роботі «Ремесла та фабрики на Україні» (1880) він доводить, що капіталізму промисловості України, як і в інших країнах, проходить через стадії ремесла, мануфактури та фабрики; обґрунтовує наявність суттєвих переваг капіталізму над феодализмом, його скороминущість і заміну соціалізмом. С. Подолинський вважав, що соціалізм створить набагато кращі можливості для розвитку продуктивних сил і більше відповідатиме загальнолюдським моральним принципам.

6. Світову славу і визнання заслужив найвідоміший український економіст, автор новаторських теорій синтезу граничної цінності з трудовою теорією вартості, теорій розподілу, кооперації, кон'юнктури, теорії грошей, інвестиційної теорії економічних циклів **Михайло Туган-Барановський (1865-1919)**.

У 1894 року він опублікував працю *«Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя»*, яку захистив як магістерську дисертацію у Московському університеті. Це дослідження (доповнене й перероблене) було згодом видано майже всіма європейськими і навіть японською мовами.

М. Туган-Барановський, проаналізувавши розвиток теорії граничної корисності від її витоків до більш пізніх учень у своїй праці *«Вчення про граничну корисність господарських благ як причину їх цінності» (1890)*, дійшов висновку про доцільність використання в економічних дослідженнях теорії корисності.

Економічні погляди М. Туган-Барановського розкриті в наступних теоріях:

1. Теорема цінності. Обмеженість моністичного пояснення цінності й ціни відзначав і М. Туган-Барановський, розпочавши розробку власної теорії цінності. Він вводить у науковий обіг нові за змістом поняття - *«вартість»* і *«трудова вартість»*. Перша на відміну від поняття *«цінність»* (*«суб'єктивна»* з точки зору окремої особи та *«об'єктивна»* - з точки зору суспільства, або ціна) є господарська витрата, яка здійснюється *«заради здобування предмета»* і включає витрату засобів виробництва та праці, друга - *«трудова вартість»* - є частиною цієї витрати, а саме - витратами праці.

2. Він сформулював закон (*«теорему цінності»*), згідно з яким граничні корисності господарських благ, що вільно відтворюються, прямо пропорційні їх трудовим вартостям. При всій умовності цього закону (що, до речі, визнавав і сам учений, розглядаючи його як певний ідеал, тяжіння до якого є необхідною

умовою реалізації принципу господарського розрахунку) сама ідея про необхідність дослідження категорії цінності з точки зору «об'єктивних» і «суб'єктивних» факторів була надзвичайно плідною, підносила його праці в цій галузі на рівень найновіших на той час здобутків світової економічної думки.

3. Теорія ринків та криз. Глибокий критичний перегляд М. Туганом-Барановським теорії ринків та криз, які існували на той час, приводить до висновку про суперечність пояснення кризи невідповідністю між виробництвом і споживанням, «недоспоживанням» народних мас, яке, нібито, стоїть на заваді розширеного відтворення. Ця теорія, на думку вченого, ніяк не пояснює капіталістичного циклу.

4. Підвалини інвестиційної теорії циклів. Заперечуючи висновки марксової теорії відтворення та криз, учений дійшов висновку, що рушійною силою еволюції капіталістичної системи господарювання є інновації, насамперед в галузях, що виробляють засоби виробництва. На відміну від моделей неокласиків, у яких приймалося, що механізм практично одразу врівноважує попит і пропозицію на всіх ринках, М. Туган-Барановський виходить із вторинності у практичному житті процесу коригування цін відносно так званого кількісного реагування. Він ураховував можливість не тільки витрачання коштів на купівлю товарів або інвестування у виробничий процес, а й їх заощадження. Саме диспропорція між рухом заощаджень та інвестицій, насамперед у галузях, що виробляють засоби виробництва, на думку вченого, становить основну причину циклічних коливань.

Теми для рефератів:

1. Промисловий переворот у Східній Україні: хід, етапи, особливості.
2. Аграрні реформи середини XIX ст. та їхній вплив на економічний розвиток України.
3. Індустріалізація в Україні. Монополії, біржі, акціонерні товариства (кінець XIX – початок XX ст.).
4. Столипінська аграрна реформа та її здійснення в Україні.

5. Розвиток економічної думки України в кінці XIX – початку XX ст.
6. Фінансово-кредитна система в Україні XIX – початку XX ст.
7. Київська школа політичної економії.
8. Внесок Туган–Барановського М. І. у розвиток світової економічної думки.

Література: основна: [5, с. 286-294; 7, с. 161-164]; додаткова: [49; 50; 51]

Тема № 9 Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств Європейської цивілізації (перша половина XX ст.).

Практичне заняття: Господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств Європейської цивілізації (перша половина XX ст.).

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання здобувач вищої освіти про особливості розвитку господарство та економічна думка в період державно-монополістичного розвитку суспільств Європейської цивілізації (перша половина XX ст.).

Кількість годин - 4 (денна форма); 1 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Господарство провідних країн світу в міжвоєнний період 1919-1939рр.
2. Кейнсіанство та його особливості в різних країнах.
3. Еволюція неокласичних ідей у XX ст.
4. Школи неолібералізму та неокласичний синтез.

5. Монетаризм.
6. Інституціоналізм.
7. Економічні концепції західноєвропейської соціал-демократії.
8. Розвиток радянської економічної думки.

Методичні вказівки

Початок XX століття для світового господарства, яке перебувало на стадії становлення, характеризувався періодичними кризами, перманентними війнами, поглибленням монополізації виробництва, його модернізацією і милітаризацією. В господарсько-політичне життя на цьому етапі стрімко ввійшли дві молоді країни — США та Німеччина, які обігнали європейські колоніальні імперії і прагнули розширення ринків збуту та сировини.

Масове виготовлення нових видів зброї вимагало свого застосування, а пропаговані і заохочувані політиками агресивні націоналістичні ідеї — своєї реалізації.

а). Агресивна природа імперіалізму проявилась зі всіма особливостями у роки першої світової війни, розв'язаної двома агресивними військово-політичними блоками — Троїстим союзом та Антантою. Головною причиною розв'язання війни було прагнення монополій різних країн, і передусім Німеччини, здійснити розподіл (економічний, територіальний) світових сфер впливу. «Світова політика» Німеччини була німецьким варіантом "загального» імперіалізму, і її сутність полягала в тому, щоб підняти німецьку імперію з рівня континентальної держави до рівня світової наддержави.

б). Важливою причиною виникнення I-ої світової війни було намагання великих держав закріпити за собою слаборозвинуті країни як ринки збуту надлишків товарів, об'єкти вкладення капіталів, оскільки на той час вже був сформований певний етап світового ринку. Світогосподарські зв'язки були присутні в економіках багатьох країн, що свідчило про активний процес взаємопроникнення, інтеграції. Насильницький розрив зв'язків у ході війни був

зумовлений прагненням окремих держав перерозподілити сфери економічного впливу у світі, підкорити своїм національним інтересам економіку інших країн, котрі потрапили в колоніальну і напівколоніальну залежність до великих держав.

в). Ще напередодні першої світової війни в багатьох країнах стали проявлятися тенденції до посилення ролі держави в господарському житті, що значно поглибило процес формування системи регульованого капіталізму та поступового формування державно-монополістичного капіталізму.

- Зміни в господарській діяльності економічних суб'єктів під впливом державно-монополістичного способу регулювання економічних процесів призводять до такого ж способу координації дій влади в ринковій системі капіталістичних країн. У країнах, що брали участь у Першій світовій війні, виникають військові концерни (наприклад, англійський військовий концерн «Віккерс», військові картелі в Німеччині, військово-промисловий концерн «Коміте-де-форж», хімічний концерн «Кульман» у Франції) та інші державно-монополістичні форми господарювання.

- Введення жорсткої державної регламентації господарських відносин для мобілізації економічних ресурсів на виконання військово-політичних завдань за екстремальних умов постійного скорочення господарського потенціалу внаслідок збільшення відновлюваних втрат було єдиною можливою умовою продовження війни. Тому в 20-х рр. XX ст. практично в усіх країнах склалася етатистська система господарських відносин.

- Управління економікою з боку держави набуло форм контролю й розподілу стратегічних ресурсів, продовольства, засобів транспорту і робочої сили.

г). Найбільш досконало розподільчо-контролююча роль держави проявилася у США, де в 1917—1918 рр. створюється низка комітетів, відповідальних за розміщення державних замовлень та розподіл робочої сили, палива, сировини, транспортних засобів. Діяльність цих нових державних інститутів координувала військово-промислова рада. Аналогічна централізація

була характерною і для Німеччини («військово-сировинні союзи»), Англії (міністерство військового постачання).

д). Загалом у Першій світовій війні брали участь близько 40 країн, на території яких мешкало $\frac{2}{3}$ населення планети. Мілітаризація економік забезпечила виготовлення 28 млн. гвинтівок, майже 1 млн. кулеметів, 9200 танків. Безпосередні втрати країн, що воювали, становили 208 млрд. дол. Внаслідок війни було знищено третину матеріальних цінностей людства. Загальна кількість загиблих сягнула 10 млн., а 20 млн. людей було покалічено.

е). Внаслідок Першої світової війни найбільше постраждала економіка, Німеччини. У 1917 р. обсяг промислового виробництва, як і в сільському господарстві, порівняно з 1913 р., скоротився вдвічі. Мілітаризація охопила майже 75 % економіки і набрана критичних меж. Але найбільш відчутними були людські втрати країни: 2,7 млн. загинуло і 4,8 млн. стали каліками. Національне багатство зменшилось майже наполовину, а державний борг зріс у 32 рази (з 5 до 160 млрд. марок).

Була підірвана й фінансова система, адже лише прямі воєнні видатки становили 150 млрд. золотих марок.

- Надзвичайно сильно постраждала від війни Франція. Вона втратила загиблими 1,3 млн. чол., 750 тис чол. залишилися інвалідами.

- Що ж до США, то Перша світова війна стимулювала їх економічний розвиток і призвела до перенесення центру господарського виробництва з Європи у цю країну.

До початку 20-х років США давали майже половину світового видобутку вугілля, близько $\frac{3}{5}$ світового виробництва чавуну та сталі, $\frac{2}{3}$ світового видобутку нафти, 85 % світового випуску автомобілів. Змінюється й фінансовий статус США: вони перетворюються на основного кредитора європейських держав, а Нью-Йорк стає світовим фінансовим центром.

Таким чином, найважливішим підсумком розвитку США в 1914-1919 рр. було подальше збільшення їх економічної потужності, посилення їх

позицій у світовій економіці, закріплення за ними становища наймогутнішої держави світу.

Період між 1919-1939 рр. можна назвати найбільш нестабільним періодом світової історії як з погляду економічного, так і соціально-політичного становища.

Умовно цей період можна поділити на чотири етапи:

- 1919-1921 рр. — повоєнний кризовий стан;

- 1922-1928 рр. — відносно стабільний економічний розвиток;

- 1929-1933 рр. — світова економічна криза;

- 1934-1939 рр. — етап поступової ліквідації наслідків економічної кризи та передвоєнної економічної кон'юнктури.

Перший етап визначається вкрай нестабільними показниками економічного стану країн, які ще більше погіршилися навесні 1920 р., внаслідок повоєнної кризи, що тривала аж до 1922 р. й охопила всі країни, а особливо Великобританію, США та Японію. Причина кризи полягала в якісних змінах, що відбулися в економіці цих країн під впливом науково-технічної революції кінця XIX — початку XX ст. та тривалої війни, в яку було втягнуто більшість країн світу.

Версальсько-Вашингтонська система повоєнного світу, яка, на думку її творців, повинна була визначити шляхи економічного та політичного розвитку європейських країн, не зменшила суперечності між ними.

Німеччина втратила також усі свої колонії загальною площею 3 млн. км. з населенням 13 млн. чол., які були переділені між державами - переможцями.

Отже, умови Версальської угоди об'єктивно звужували сировинну базу Німеччини та погіршували умови розвитку галузей важкої індустрії взагалі. Адже положення щодо демілітаризації не лише позбавляло Німеччину сучасної армії, флоту, повітряних сил, але й (і це найважливіше) вимагало різкого скорочення обсягів виробництва в галузях важкої індустрії, яка традиційно була спрямована на військово-промисловий потенціал і майже повністю залежала від державних військових замовлень.

Надзвичайно важка ситуація в економіці Німеччини:

- *зниження обсягів промислового виробництва у повоєнні роки;*
- *демілітаризація;*
- *зростаюче безробіття, що супроводжувалися інфляційними явищами, які набирали обертів. Дійшло до того, що заробітна плата виплачувалася двічі на день: удень і ввечері, щоб люди могли якось використати зароблені гроші та встигнути хоч що-небудь купити до нового підвищення цін, яке досягало в 1923 р. 50 % на день.*

Проте найважливішу роль у відбудові німецької промисловості й народного господарства загалом відіграв гак званий план Дауеса. В серпні 1924 р. на Лондонській конференції країн-переможниць була прийнята програма послаблення умов сплати репарацій, розроблена міжнародним комітетом експертів на чолі з чиказьким банкіром **Ч. Дауесом**:

- Завдяки плану Дауеса економіка Німеччини вже наприкінці 1927 р. вийшла на довоєнний рівень, а в 1928 р. на 13 % перевищила його.
- Наприкінці 1928 р. Німеччина ставить питання про перегляд умов сплати репарацій та відміну деяких обмежень, що передбачатися планом Дауеса. В червні 1929 р. цей план замінено новим — планом Юнга.

План Юнга визначав остаточну суму репарацій — 113,9 млрд. марок та граничний термін її сплати — 57 років, по 2 млрд. марок на рік. Крім того, змінювався й порядок вилучення репарацій: скасовувався репараційний податок, єдиним джерелом платежів ставали державний бюджет та прибутки залізниць; відмінявся контроль над німецькою економікою. Проте розгортання світової економічної кризи 1929-1933 рр. фактично відмінило новий репараційний план. Улітку 1931 р. за пропозицією американського президента Г. Гувера проголошується мораторій на щорічну сплату репарацій, а в 1932 р. переглядається й сума (її встановлюють у 3 млрд. марок і надають відстрочку у виплаті — 15 років).

Другий етап характеризується досить стійкими темпами економічного розвитку в провідних країнах світу, що дало змогу їм не лише «вилікувати»

воєнні рани, але й зробити значний крок на шляху структурної модернізації виробництва.

а). При цьому найвищі показники економічного зростання притаманні США, в історію економіки країни цей період входить під назвою «проспериті», тобто період процвітання. І хоча США, як і всі країни, що воювали в Першій світовій війні, переживали повоєнну кризу на попередньому етапі, викликану, перш за все, необхідністю конверсії та переведенням економіки країни на «мирні рейки», але вже у 1923 р. індекс промислового виробництва у Сполучених Штатах на 42 % перевищував довоєнний рівень.

б). Значно повільніше розвивалася економіка Великобританії, яка тільки наприкінці 20-х років досягла передвоєнного рівня розвитку. Традиційні галузі, такі як вугільно-добувна, металургійна, текстильна, суднобудівна переживали спад. Однак держава підтримувала нові галузі — авіаційну, автомобілебудівну, електротехнічну, вкладаючи в них значні інвестиції, але вони давали всього 10% обсягу промислового виробництва країни. Гальмувала розвиток економіки Великобританії значна залежність від імпорту сільськогосподарської продукції та промислової сировини.

в). Економіка Франції вступила у стадію економічного піднесення вже у 1924 р., оскільки промислове виробництво перевищило довоєнне, а його щорічний приріст до 1932 р. становив у середньому 5 %, що було найвищим показником серед розвинутих європейських країн.

Кейнсіанство — один з провідних напрямів економічної науки XX ст. і сучасності. Свою назву він отримав за прізвищем видатного англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса (1883—1946) - засновника макроекономічної теорії та принципів державного регулювання ринкової економіки.

1. Теоретична система Кейнса знаменувала наукову революцію в економічній теорії XX ст., докорінно змінивши траєкторію її попереднього розвитку.

Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) - професор політекономії Кембріджського університету.

Вихід у світ книги Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) найбільш важлива подія в історії економічної думки Заходу міжвоєнних років.

Характерні особливості методології і теоретична модель Дж. М. Кейнса:

1. Історичні умови:

1. Ускладнення структури виробництва і ринку.

2. Функціонування недосконалих форм конкурентної боротьби і втрата ринковим механізмом автоматичного саморегулювання.

3. Світова криза перевиробництва і затяжний характер депресії 1929-1933 рр.

4. Масове безробіття.

Однією з головних особливостей неокейнсіанства стала глибока критична переробка та вдосконалення теорії статичної ринкової рівноваги Кейнса з метою її пристосування до більш повного врахування факторів економічної динаміки та дослідження динамічних станів економіки. Результатом теоретичних пошуків стала розробка неокейнсіанської теорії макроекономічної динаміки. Її становлення пов'язано з іменами таких видатних послідовників Дж.М. Кейнса, як Р. Харрод, Є. Домар, Е. Хансен, Дж.В. Робінсон та ін.

Визначальне наукове і практичне значення в галузі економічної динаміки і теорії економічного зростання мали дослідження неокейнсіанців Р. Харрода та Є. Домара. **Рой Форбс Харрод (1900—1978)**, видатний англійський економіст, професор Оксфордського університету, один з найвидатніших продовжувачів кейнсіанських ідей, вважається батьком теорії економічного зростання. Саме йому належить пріоритет у розробці проблем економічного зростання та його математичного моделювання.

Розвиток цих думок було докладно викладено у фундаментальній монографії Р. Харрода "До теорії економічної динаміки" (1948). У цій праці Р.

Харрод визначає основні риси моделі економічної динаміки, тобто умови підтримання стійких темпів економічного зростання при повній зайнятості як людських, так і матеріальних ресурсів. Він будує агрегативну модель економічного зростання, де темп росту залежить від частки нагромадження в національному доході чи величини капіталовкладень та від рівня капіталомісткості виробництва.

Р. Харрод досить критично підійшов до відповіді на питання про саморегулювання економіки і зробив висновок, що розвинута ринкова економіка автоматично не може досягати стійкої рівноваги. Він чітко вказує, що гарантований темп зростання національного доходу відхиляється від природного, і він не бачить тих сил, які б автоматично повернули економіку на шлях збалансованого розвитку. Єдина надія на державне регулювання економіки.

Одночасно з Р. Харродом висунув концепцію економічного зростання у праці «Очерки теорії економічного зростання», він висунув тезу про двоякість функції інвестицій. Модель Є. Домара дещо відрізняється від моделі Р. Харрода. В її основу покладені не рівність заощаджень інвестиціям, а рівність грошового доходу (попиту) виробничим потужностям (пропозиції). Під виробничими потужностями Є. Домар розумів потенційно можливе виробництво продукції в умовах повної зайнятості. Тобто, якщо модель Харрода будувалася на акселераторі, то модель Домара — на мультиплікаторі. В моделі Є. Домара динамічна рівновага досягається за умови, що попит і пропозиція мають зростати так, щоб приріст попиту дорівнював приросту пропозиції. При цьому динамічна рівновага може бути забезпечена лише певним темпом росту інвестицій. Зростання капіталовкладень — це стратегічний фактор збалансованості економічного зростання. Відмінність моделі Домара полягала і в тому, що в ній передбачалася повна зайнятість, тоді як Р. Харрод виходив з того, що динамічна рівновага може не збігатися з повною зайнятістю.

Прихильники лівого кейнсіанства, апелюючи до теоретичної спадщини Д. Рікардо, очолили на цій теоретичній основі "антимаржиналістську революцію".

Дж. Робинсон (1903-1983), англійський економіст, представниця кембриджської школи в політичній економії. Як і Чемберлен, Дж. Робинсон у своїй роботі *«Економічна теорія недосконалої конкуренції»*, досліджувала ті ж проблеми: зрушення в механізмі ринкової конкуренції, проблеми монополізації ринку, механізм монополістичного ціноутворення.

Економічні погляди Дж. Робинсон:

1. Вирішальною умовою монопольного володіння продуктом вважав диференціацію продукту, тобто такі зміни, які не можуть бути повністю компенсовані товарами-субститутами. Проте диференціація продукту не є, єдиною умовою монополії. Значна увага в своєму дослідженні вона присвятила питанню поведінки крупних компаній, що втілюють високий рівень концентрації виробництва.

2. Монополія є явищем не тільки ринку, але і концентрованого виробництва. Концентрацію ж виробництва вона пов'язувала з економією фірми на масштабах, оскільки частка постійних витрат, що доводяться на одиницю продукції із зростанням об'ємів виробництва знижується.

3. Особливу увагу приділила такій характерній межі ринкової поведінки крупних компаній, як маневрування цінами. Ключовим питанням в її дослідженнях стало дослідження можливостей використання ціни як інструменту дії на попит і регулювання збуту.

4. Ввела в економічну теорію поняття «дискримінація в цінах», що означало сегментацію ринку монополією на основі обліку різної еластичності попиту за ціною у різних категорій споживачів, маневрування цінами для різних груп, на різних географічних ринках.

Теоретична спадщина Й. Шумпетера надзвичайно широка та різноманітна. Історії й методології економічного аналізу присвячено такі його праці, як:

«Теорія економічного розвитку» (1912).

Методологія і концепція суспільного розвитку в тлумаченні Й. Шумпетера:

1. Вважав, що його теорія економічного розвитку краще пояснює закони, динаміку розвитку товарно-капіталістичного господарства, ніж аналітичний апарат Маршалла.

2. Проводив чітку відмінність між статичною рівновагою системи і її динамічним розвитком, який перетворює структуру, взаємозв'язки між «новим» і «старим» виробництвом. Початкове положення економічної системи - чиста рівновага. Але потім на якомусь етапі відбувається втілення інновацій. «Звичайний» кругообіг порушується діями підприємця-новатора. Для здійснення інновацій беруться кредити у «старих» фірм і компаній. Інвестиції прямують в нові галузі, поступово привертаючи в процес «нову хвилю» учасників.

3. Накопичення не є стійким, безперервним процесом. Воно обумовлене технічними новинками, освоєнням нових інвестиційних проектів. Зростання національного продукту відбувається у вигляді стрибків і ривків.

4. Економічна динаміка, по Шумпетеру, базується на розповсюдженні нововведень в різних формах. Це виробництво нових товарів, застосування нових технологій і нової техніки, ефективніше використання вже відомих матеріалів, освоєння нових ринків збуту, перехід до раціональніших форм організації і методів управління, проведення реорганізації або підризу монопольного положення інших підприємств.

5. Джерелом розвитку служать внутрішні процеси, нові комбінації виробничих чинників на основі інновацій.

Теми цільових виступів здобувачів вищої освіти:

1. Перша світова війна та її вплив на господарський розвиток провідних країн світу (Німеччина, Англія, Франція, США).

2. Світова економічна криза 1929–1933 рр. та шляхи виходу з неї («Новий курс» Ф. Д. Рузвельта та економічна політика нацизму).

3. Дж. М. Кейнс та його теорія як основа впровадження системи макроекономічного регулювання в провідних країнах світу.

Тести

Виберіть правильну відповідь.

1. Версальський мирний договір прийнято у:

а) 1918 р.; б) 1919 р.; в) 1922 р.; г) 1924 р.

2. План Ч. Дауеса передбачав:

- а) посилення репараційного тиску;
- б) надання фінансової допомоги;
- в) прями інвестиції в економіку;
- г) конкуренцію з боку німецьких товарів.

3. Причинами світової економічної кризи 1929–1933 рр. стали:

- а) недовиробництво товарів;
- б) мілітаризація економіки;
- в) надвиробництво товарів;
- г) проблема перекваліфікації робітників;
- д) монополізація виробництва;
- е) відсталість сільського господарства;
- є) політична боротьба;
- ж) державне регулювання економіки;
- з) Перша світова війна.

4. План Юнга було прийнято у: а) 1929 р.; в) 1931 р.; б) 1930 р.; г) 1933 р.

5. Роботу «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» написав:

- а) Дж.М. Кейнс;
- в) Е. Хансен;
- б) К. Маркс;
- г) Р. Харрод.

6. Які теорії критикував Дж. М. Кейнс:

- а) теорію ринкового саморегулювання економіки;
- б) кількісну теорію грошей;
- в) теорію ринків Сея (закон Сея);
- г) усі попередні відповіді правильні;
- д) правильні відповіді а) і б).

7. Який період можна вважати початковим етапом формування кейнсіанства:

- а) 20-ті роки XX ст.;
- б) безпосередньо роки «великої депресії»;
- в) 30-ті роки XX ст.

8. Назвіть історичні передумови виникнення кейнсіанства:

- а) розвиток монополій;
- б) збільшення кількості грошей в обігу;
- в) зростання цін;
- г) «велика депресія»;
- д) посилення циклічності економічного розвитку;
- є) жорстке регулювання економіки державою.

9. Що можна назвати центральною проблемою загальної теорії Кейнса:

- а) інвестиційний мультиплікатор;
- б) середню і граничну схильність до споживання;

в) принцип ефективного попиту.

10. Згідно з «основним психологічним законом» Дж. М. Кейнса, зі зростанням доходів темпи приросту споживання:

- а) залишаються на попередньому рівні;
- б) випереджають темпи приросту доходів;
- в) зростають, але не тією ж мірою, що й доходи;
- г) зменшуються порівняно з попереднім рівнем.

11. Основу методології дослідження Дж. М. Кейнса становлять:

- а) пріоритет мікроекономічного аналізу;
- б) пріоритет макроекономічного аналізу;
- в) концепція «ефективного попиту»;
- д) автоматичне саморегулювання ринкової економічної системи;
- є) мультиплікатор інвестицій.

12. Які заходи, на погляд Кейнса, спроможні вивести економіку з кризи?

- а) помірна інфляція;
- б) підвищення граничної ефективності капітальних вкладень;
- в) зниження облікової ставки процента;
- г) активне втручання держави в економіку;
- д) створення додаткових робочих місць;
- є) стимулювання заощаджень;
- є) розвиток споживчого кредиту

Література: основна: [6, с. 387-392; 8, с. 280-286]; додаткова: [47; 50; 51]

Тема № 10. Розвиток національних економік країн Європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.).

Практичне заняття:. Розвиток національних економік країн Європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.).

Навчальна мета заняття: Виконання практичного завдання повинно забезпечити у майбутнього спеціаліста закріплення знань про розвиток національних економік країн Європейської цивілізації в системі світового господарства під впливом науково-технічної революції (друга половина XX ст.).

Кількість годин - 4 (денна форма); 0 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Динаміка та структура зміни світового господарського розвитку другої половини XX ст.
2. Виникнення транснаціональних корпорацій.
3. Економічна криза 1974-1975 рр.
4. Рівень економічного розвитку західноєвропейських країн у другій половині XX ст.
5. «Спільний ринок» - Європейський Союз.

Методичні вказівки:

Зміст системи заходів повоєнного відродження національних економік:

1. В повоєнний період економічне становище більшості країн було катастрофічним, але особливо це було очевидним у Західній Європі. Надзвичайно негативним фактором став підрив національних валют. Для нормалізації валютно-фінансової ситуації в червні 1944 року у Бреттон-Вудсі

була проведена конференція представників 44 країн, яка прийняла рішення про створення Міжнародного Валютного Фонду (МВФ). Конференція виробила основні правила міжнародних валютних відносин, серед яких можна виділити: надання долару США нарівні з золотом функції резервної валюти; заборона зміни ціни золота; введення твердого і контрольного курсу валюти.

2. Крім МВФ було створено Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), який мав виконувати роль міжнародного кредитного центру. Обидві міжнародні фінансово-валютні організації перебували під повним контролем банкірів США, які у перші повоєнні роки здійснювали швидку перебудову економіки відповідно до своїх інтересів та потреб мирного часу.

5 червня 1947 р. держсекретар США Дж. Маршалл, виступивши в Гарварді, представив зміст програми, спрямованої на відбудову та розвиток Європи.

Програма була розрахована на чотири роки і передбачала розв'язання таких завдань:

- модернізація інфраструктури;
- збільшення обсягів виробництва (зокрема в енергетиці та металургії);
- більш рівномірне розміщення важкої індустрії (зконцентрованої традиційно в зоні Руру);
- раціоналізація виробництва сільського господарства та легкої промисловості;
- забезпечення грошової та фінансової стабілізації.

3. З метою реалізації плану в квітні 1948 р. було створено Європейську організацію економічного співробітництва, до складу якої увійшло 16 країн, яка й координувала заходи щодо реалізації плану.

План Маршалла здійснювався з квітня 1948 року по грудень 1951 року. Загальний контроль за його виконанням здійснювала Адміністрація економічного співробітництва, яку очолювали відомі американські фінансисти і політичні діячі. Допомога надавалася з федерального бюджету США у вигляді безоплатних субсидій і позик.

Але треба пам'ятати, що умови для країн-учасниць цього плану були досить жорсткими: відмова від націоналізації промисловості та надання повної свободи приватному підприємництву, що супроводжувалося помітним гальмуванням тих галузей західноєвропейської індустрії, які були конкурентами США, зниження тарифів на імпорт американських товарів, обмеження торгівлі з соціалістичними країнами тощо.

Національні програми та моделі економічного відродження та повоєнного розвитку провідних держав:

1. США:

- *після війни швидко та ефективно переорієнтувати свою економіку на випуск мирної продукції;*
- *зростання приватного споживання;*
- *прискорений розвиток, обумовлений урядовою політикою, спрямованою на розширення експорту;*
- *забезпечення більшої зайнятості населення.*

Досить важливим фактором, який зумовив уповільнення темпів економічного зростання в економіці США, став розпад колоніальної системи, що супроводжувався утворенням нових незалежних країн, деякі з котрих стали досить містким ринком для американських капіталів. Але відтік капіталів з країни, як відомо, негативно відбивається на стані її економіки. Ще один фактор, що негативно впливав на економіку США в повоєнний період — це утворення двох нових промислових центрів у світовій економіці — країн Західної Європи та Японії.

2. Німеччина:

Оздоровлення економіки Німеччини, як майбутнього осередку європейського відродження, вимагало рішучих заходів.

Першим кроком у реалізації програми була грошова реформа, яка стала важливою передумовою загальної реформи економічного механізму.

- *грошова реформа, яка стала важливою передумовою загальної реформи економічного механізму.*

- наявність матеріальної бази, що збереглася від попереднього періоду;
- порівняно дешева робоча сила;
- тривало відкладений та незадоволений попит населення, який активно впливає на виробництво;
- стабілізація фінансової та грошово-кредитної системи стали необхідною передумовою успіху.

Істотну роль в успіху перетворень та виходу з кризи відіграла зовнішня підтримка (економічна допомога за планом Маршалла, а також постачання палива, продовольства, насіння та добрив по інших каналах). У німецьку економіку передавалися американський транспорт та інша власність американської армії. З коштів Фонду європейської програми відбудови надавалися на пільгових умовах кредити. Досить важливим фактором було й те, що держава різко обмежила видатки на оборону та підтримку безпеки, що уряд міцно тримав у руках важелі управління, своєчасно корегуючи економічний курс. Держава підтримувала ті галузі, які були в найскрутнішому становищі: вугільну промисловість, металургію, електроенергетику. Особливо заохочувався та підтримувався дрібний і середній бізнес, підприємництво у виробничій сфері, надавалися податкові пільги інвесторам.

3. Франція:

Франція у післявоєнні роки стала батьківщиною капіталістичного планування та програмування. У 1946 р. в країні створюється Генеральний комісаріат з планування, який розробляє індикативні (необов'язкові) плани господарського розвитку галузей господарства. Завданням цих планів на післявоєнний період було єдине — модернізація національного сектора економіки та відбудова господарства впродовж 1947—1953 рр.

Основними елементами «планової» економіки Франції Генеральний комісаріат визначив:

- розподілі кредитів;
- податкових заохоченнях;
- державних інвестиціях з метою прискорення виконання планів;

- створений спеціальний фонд (Фонд соціально-економічного розвитку) дозволяв здійснювати інвестування в державний та приватний сектори економіки.

4. Великобританія:

Повоєнна перебудова в Англії та Франції відбувалася переважно в межах плану Маршалла, однак вона мала свої певні особливості.

У рамках заходів цих реформ здійснювалася підтримка повної зайнятості населення через часткову націоналізацію таких базових галузей, як енергетика, транспорт, кам'яновугільна, сталеплавильна промисловість та інфраструктура. У другій половині 40-х років держава перебрала під свій контроль загалом більше 20 % британської промисловості: авіаційні компанії, аеропорти, автомобільні шляхи та Англійський банк.

Стратегічним напрямом економічної політики лейбористів було:

- підтримка повної зайнятості;
- провадиться часткова націоналізація базових галузей - енергетики, транспорту, кам'яновугільної та сталеплавильної промисловості, а також інфраструктури;
- підтримки фунта стерлінгів;
- було проголошено політику економії, під якою передбачалося заморожування заробітної плати та доходів;
- обмеження споживання;
- високі прямі податки.

Теми рефератів:

1. Німецьке «економічне диво»: зміст, чинники та значення для країн Західної Європи.

2. Японське «економічне диво»: зміст, чинники та значення для Південно-Східного регіону.

3. Роль США у другій половині XX ст. у ході становлення світової економіки.

4.Регіональна міжнародна економічна інтеграція та утворення ЄС.

5.Теоретичне дослідження економічної інтеграції в роботах представників неолібералізму, корпоративізму, структуралізму, неокейнсіанства та дирижизму.

6.Соціальне ринкове господарство в ФРН: теорія і практика.

7. Моделі економічного зростання в роботах теоретиків другої половини ХХ ст.

8.Сутність та значення теорії трансакційних витрат.

Тести

Виберіть правильну відповідь.

1. У якій з капіталістичних країн у 50–70 рр. ХХ ст. частка державного сектору була найбільшою:

- а) Англія;
- б) Франція;
- в) ФРН;
- г) США.

2. Основною причиною другої світової війни було:

- а) локальні конфлікти в різних регіонах світу;
- б) нерівномірність розвитку економічного потенціалу індустріальних країн та їх потреба у розширенні ринків збуту;
- в) перерозподіл сфер впливу між союзами найбільших монополістів;
- г) реваншистські намагання Німеччини, що підтримувались керівними колами США, Англії та Франції.

3. Головний економічний зміст «холодної війни» полягав у:

- а) боротьбі за джерела сировини;
- б) боротьбі за ринку збуту;
- в) гонці озброєння;

г) боротьбі тоталітаризму та демократії.

4. Що стало головною причиною світової кризи середини 70 років XX ст.:

- а) розбалансованість економіки через новий етап НТП;
- б) різке дорожчання паливно-енергетичних та сировинних ресурсів;
- в) послаблення ринкової саморегуляції економіки;
- г) посилення державного втручання в економіку.

5. Розмістіть у порядку значення економічні наслідки розпаду колоніальної системи:

- а) зміна національного складу метрополій;
- б) істотне підвищення цін на нафту та газ;
- в) утворення численних суверенних держав;
- г) економічна інтеграція Західної Європи.

6. Згідно неоліберальним уявленням економічне зростання забезпечує:

- а) нарощування обсягів капіталовкладень;
- б) оптимальне співвідношення факторів виробництва;
- в) досягнення НТП;
- г) все перераховано в однаковій мірі.

7. Які дві «чисті» форми економічних порядків виділяє В. Ойкен:

- а) капіталізм і соціалізм;
- б) індустріальний і аграрний;
- в) централізовано-керований та ринковий;
- г) капіталізм і комунізм.

8. Яка теорія порівнювала роль держави в економіці з роллю судді на футбольному полі:

- а) кейнсіанська;

- б) монетаристська;
- в) соціального ринкового господарства;
- г) раціональних очікувань.

9. Теорія інституціоналізму передбачає, що економічне життя суспільства:

- а) має досліджуватись автономно від інших сфер суспільства;
- б) розвивається стихійно і потребує втручання держави;
- в) має досліджуватись у зв'язку з дією усіх суспільних інституцій, моралі та права;
- г) не потребує вивчення.

10. Автором теорії суспільного вибору є:

- а) Т. Веблен;
- б) Дж. Бьюкенен;
- в) Г. Беккер;
- г) У. Мітчелл.

Література: основна: [4; 6; 7; 12; 14; 17; 20; 25]; додаткова: [43; 47; 50; 51]

Тема № 11. Світове господарство та основні напрямки економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX- поч. XXI ст.).

Практичне заняття: Світове господарство та основні напрямки економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX- поч. XXI ст.).

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання здобувачів вищої освіти із основних напрямків економічної думки на етапі інформаційно-технологічної революції (кінець XX- поч. XXI ст.).

Кількість годин - 4 (денна форма); 2 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Світове господарство на рубежі XX-XXI століть.
2. Основні напрямки економічної думки в період інформаційно-технологічної революції.

Методичні вказівки:

Підсумовуючи короткий огляд процесу еволюції концепції інформаційного суспільства і враховуючи окремі характеристики, його можна визначити як суспільство, в якому:

- кожен член суспільства має можливість вчасно й оперативно одержувати за допомогою глобальних інформаційних мереж повну й достовірну інформацію будь-якого виду й призначення з будь-якої держави, перебуваючи при цьому практично в будь-якій частині географічного простору;

- реалізується можливість оперативної, практично миттєвої комунікації кожного члена суспільства з державними та суспільними структурами поза залежністю від місця проживання наземній кулі;

- трансформується діяльність засобів масової інформації (ЗМІ) по формах створення та поширення інформації, розвивається й інтегрується з інформаційними мережами цифрове телебачення. Формується нове середовище — мультимедіа, в якому поширюється також інформація із традиційних ЗМІ;

- зникають географічні й геополітичні кордони держав у рамках інформаційних мереж;
- у суспільстві виробляється, функціонує й доступна будь-якому індивідові, групі або організації сучасна інформаційна технологія;
- є розвинені інфраструктури, що забезпечують створення національних інформаційних ресурсів;
- відбувається процес прискореної автоматизації й роботизації всіх сфер і галузей виробництва й керування;
- відбуваються радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких виявляється розширення сфери інформаційної діяльності й послуг.

Формування теорії інформаційного суспільства та інформаційної економіки, тобто суспільства, в якому виробництво інформаційного продукту є пріоритетним порівняно з виробництвом матеріальних цінностей, стає цілком закономірним. Проте інформаційне суспільство¹ принципово відрізняється від індустріального, оскільки в ньому докорінно змінюється форма організації виробництва на основі відходу від його надмірної концентрації.

Можна виділити й інші відмінні риси та ознаки інформаційного суспільства:

- вирішена проблема інформаційної кризи, тобто розв'язана суперечка між інформаційною лавиною й інформаційним голодом та забезпечується пріоритет інформації порівняно з іншими ресурсами;
- в основу суспільства закладаються автоматизовані генерація, зберігання, обробка і використання знань за допомогою новітньої інформаційної техніки і технології, яка набуде глобального характеру, охоплюючи всі сфери соціальної діяльності людини і, як результат, формується інформаційна єдність усієї людської цивілізації;
- за допомогою засобів інформатики реалізовується вільний доступ кожної людини до інформаційних ресурсів усієї цивілізації, внаслідок чого формується єдиний інформаційно-комунікаційний простір;

- утверджується домінування в економіці нових технологічних укладів, що базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки й телекомунікацій;

- створений і розвивається ринок інформації та знань як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці й капіталу, здійснюється перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах;

- зростає роль інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва;

- значно зріс рівень науково-технічного й культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному й регіональному рівнях й, відповідно, підвищилась роль кваліфікації, професіоналізму й здатностей до творчості як найважливіших характеристик послуг праці.

Після Другої світової війни відбулось відродження інституціоналізму на дещо інших засадах. Якщо неокласики і кейнсіанці сперечались щодо межі втручання держави в економіку, то інституціоналісти знайшли нові об'єкти дослідження: місце і роль в економічному житті НТР, інформації, влади, політики та ін.

Соціальний (індустріально-технологічний) інституціоналізм пов'язують з ім'ям Дж. Гелбрейта (н. 1909). Його наукові інтереси досить багатогранні. У своїх перших працях він розробив концепцію «врівноважувальної сили», пропагував «суспільство добробуту». Проте згодом, зокрема у «Новому індустріальному суспільстві» (1967), він розвиває концепцію «індустріального інституціоналізму».

Теорія трансакційних витрат. Економічна теорія прав власності. Американський економіст англійського походження **Р. Коуз** (н. 1910) одержав Нобелівську премію (1991) за праці з проблем трансакційних витрат — «Природа фірми» (1937), «Суперечка про граничні витрати» (1946), «Проблеми

соціальних витрат» (1960). Одна з найважливіших заслуг Коуза полягає в тім, що він визначив і запровадив у науковий обіг таку категорію, як трансакційні витрати (витрати на пошук інформації про ціни, попит, необхідних партнерів, укладання контрактів тощо). Це знаменувало появу в інституціоналізмі так званого контрактного підходу до теорії інститутів, що зумовило виникнення нової міждисциплінарної науки: поєднання права, економічної теорії та організації.

Господарська система — це своєрідно впорядкована система зв'язку між виробниками матеріальних і нематеріальних благ та послуг і споживачами. Координацію цього зв'язку, тобто прийняття рішення, що виготовляти, як виготовляти, для кого виготовляти, можна здійснювати двома способами: спонтанним, або стихійним., і ієрархічним.

Спонтанний порядок — це ринок, інформацію про стан якого розпорошено, а пошук її потребує значних витрат. Іншим способом одержання інформації є ієрархія, тобто система, коли з одного центру спрямовується низка наказів і доручень. Ієрархічна система має місце в будь-якій фірмі, на чолі ієрархії може бути й держава. У цьому разі виробники не шукають інформації, вони одержують наказ, що забезпечує скорочення трансакційних витрат. Проте це стосується не кожного централізованого керівництва.

Скорочення трансакційних витрат, а отже підвищення ефективності функціонування економіки, забезпечується існуванням правових норм і їх дотриманням. Зв'язок між юридичними нормами (правами власності) і трансакційними витратами було сформульовано Коузом у його знаменитій теоремі. Коуз зазначив, що визначення прав власності є важливою попередньою умовою ринкових угод.

Теми рефератів:

1. Країни, що розвиваються: їх значення, диференціація та перспективи.
2. Загальна характеристика економіки перехідних суспільств.

3. Глобалізаційні процеси в світовій економіці та їхні наслідки.
4. Три світових центра капіталізму: США, Західна Європа та Японія у світовій економіці.
5. Європейський союз і його роль у сучасній світовій економіці.
6. США у світовій економіці.
7. Характеристика сучасного етапу розвитку неокласичної економічної доктрини (сучасна монетарна теорія, економічна теорія пропозиції та школа раціональних очікувань).
8. Еволюція інституціоналізму у другій половині XX ст. – на початку XXI ст. Неоінституціоналізм.
9. Вірджинська неоінституціональна школа. Теорія суспільного вибору.
10. Теорії трансформації економіки і суспільства.
11. Економічна теорія прав власності та теорія трансакційних витрат.
12. Сучасні неокласичні (неоконсервативні) ідеї та їх еволюція.
13. Розвиток економічної теорії в країнах Центральної та Східної Європи.
14. Теорії економіки країн, що розвиваються.
15. Економіка знань як альтернативна модель створення суспільства загального добробуту

Література: основна: [4, с. 234-238; 8, с. 321-345]; додаткова: [50; 51; 52]

Тема 12. Економічний розвиток України в умовах Радянської економічної системи та його трактування в економічній думці.

Практичне заняття: *Економічний розвиток України в умовах Радянської економічної системи та його трактування в економічній думці.*

Навчальна мета заняття: Виконання практичного завдання повинно забезпечити у майбутнього спеціаліста закріплення знань з економічного розвитку України в умовах Радянської економічної системи та його трактування в економічній думці.

Кількість годин - 4 (денна форма); 1 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Період "хрущовської відлиги".
2. "Косигінська" економічна реформа.
3. "Етап перебудови" соціально-економічного життя.
4. Трактування в економічній думці економічного розвитку України в умовах радянської системи.

Методичні вказівки:

Політика «воєнного комунізму» призвела до натуралізації господарських відносин. Гроші, особливо паперові, швидко знецінювалися, і натомість запроваджувались розрахунки різними дефіцитними товарами (цукром, сіллю, милом, сірниками, гасом тощо).

Навесні 1921 р. збанкрутіла політика «воєнного комунізму» була замінена новою економічною політикою (НЕП).

1. Згідно з **НЕП** господарські зв'язки міста і села повинні були розвиватися за двома напрямками: по лінії товарообміну (в натуральній формі) і місцевої ринкової торгівлі.

Передбачалася	така	техніка	здійснення
товарообміну: сільськогосподарські машини та устаткування, реманент, добрива, інші промислові товари держава повинна була передавати кооперації, яка, своєю чергою, розподіляла їх серед селян в обмін на надлишки продуктів і фуражу. Ці товари і продукти повинні були належати державі. Товари ж самої			

кооперації обмінювалися між кооперативами, а також між кооперативами і приватними особами.

У процесі проведення економічних реформ можна виділити три етапи:

1. Реформа А. Аганбегяна (квітень 1985 р.), суттю якої було соціально-економічне прискорення розвитку країни на основі широкого впровадження досягнень НТП, створення нового господарського механізму. Але невдовзі стало зрозумілим, що реформування економіки вимагає якісних структурних змін в радянській економічній моделі.

2. Реформа М. Рижкова-Л. Абалкіна (1987-1989 рр.), суттю якої була формула «самостійність», «самофінансування», «самоокупність». В основі реформи лежало дві складові:

а) розширення самостійності трудових колективів (було прийнято закон «Про державне підприємство та об'єднання»);

б) розширення сфери дії приватної ініціативи (за законами «Про кооперацію», «Про індивідуальну трудову діяльність» та ін.).

3. Концепція переходу до регульованої ринкової економіки (1990-1991 рр.), суттю якої було запровадження під контролем держави ринкових механізмів. Гострі дискусії велися про темпи та методи переходу до ринкових відносин (Явлінський, Шаталін).

Теми для рефератів:

1. Політика "воєнного комунізму". Голод 1921 – 1923 рр. в Україні.
2. Нова економічна політика та її особливості її реалізації в Україні.
3. Колективізація сільського господарства та її наслідки в Україні. Голодомор 1932-33 рр.
4. Економічний розвиток Західної України у 20 – 30-ті рр. XX ст. та фактори впливу на нього.
5. Стан економіки України в роки Другої світової війни та особливості повоєнної відбудови.

6. Господарська реформа 1965 р. та її обґрунтування в працях українських економістів.

7. Застійні явища в радянській економіці 70-х – першій половині 80-х рр. XX ст. та проблеми вдосконалення господарського механізму в радянській економічній літературі.

8. "Горбачовська перебудова" як спроба трансформації радянської системи.

9. Внесок радянських економістів в розвиток економічної теорії.

Література: основна: [5, с. 411-428; 7, с. 176; 21, с. 513-517; 28, с. 66-67];
додаткова: [38 – 40; 44 – 46]

Тема 13. Формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки XX ст.).

Практичне заняття. *Формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки XX ст.).*

Навчальна мета заняття: *Практичне завдання повинно забезпечити у майбутнього спеціаліста закріплення знань з формування засад ринкового господарства в Україні (90-ті роки XX ст.).*

Кількість годин - 4 (денна форма); 2 (заочна форма).

Навчальні питання:

1. Створення самостійної держави.
2. Реалізація програми виведення економіки з кризи.

Методичні вказівки:

Аналіз першого питання рекомендовано розпочати з аналізу передумов – глибоких перетворень в економічному житті суспільства при переході від тотально-планової до ринкової економіки. Саме ці докорінні зміни в економічному, суспільному і політичному житті країни обумовлюють ті проблеми, навколо яких зосереджується творчий пошук вітчизняних науковців. Коло наукових проблем, над вирішенням яких працюють українські учені-економісти: 1) кінцева мета докорінних перетворень в економічному суспільному і політичному житті країни; 2) ефективні напрямки і проблеми трансформації вітчизняної економіки в ринкову; 3) структурна перебудова народного господарства і джерела інвестиційного процесу; 4) шляхи забезпечення фінансово-кредитної стабілізації; 5) досягнення продовольчої безпеки і забезпечення розвитку сільського господарства України.

Лукінов І., Чухно А. Основні ідеї: 1) перехід до ринкової економіки треба здійснювати без різких заходів на основі поступової трансформації сучасних економічних відносин в ринкові; 2) відродження економіки України треба базувати на розвитку власного внутрішнього ринку за рахунок підвищення платоспроможності товаровиробників і споживачів; 3) основою структурної перебудови народного господарства може стати тільки посилення інвестиційного процесу; 4) інвестиції в економіку мають бути мобілізовані за рахунок внутрішніх джерел /амортизація, накопичення прибутку підприємств, кошти держави, кредитні ресурси комерційних банків і т.ін./; 5) занадто жорстка монетарна політика /шляхом штучного обмеження грошей в обігу/ блокує інвестиційний процес і перешкоджає структурній перебудові народного господарства.

Геєц В., Кваснюк Б. Основні ідеї: 1) перебудова економіки можлива тільки на основі посилення інвестиційного процесу; 2) практика фінансування інвестиційних та інноваційних проектів за рахунок зовнішніх позик є вимушеною, але не виправданою. Необхідно посилювати національні

інвестиційні джерела; 3) у грошовому регулюванні необхідно поступово переходити від стримування грошової маси до її помірному розширенню.

Покритан А. Основні ідеї: 1) на кінець 90-х років завершується формування тільки передумов для розвинутих ринкових відносин, саме ж становлення розвинутого ринкового господарства почнеться вже за межами 2000 року; 2) особливість перехідного періоду в Україні – значна руйнація продуктивних сил, на базі якої виникли і існують економічні відносини, притаманні ранньому капіталізму і навіть докапіталістичним формам життя. Ці відносини суттєво гальмують становлення розвинутих ринкових відносин; 3) процес приватизації, який здійснюється в Україні, є лише формою первісного нагромадження капіталу; 4) головним напрямком становлення ринкової економіки є інтенсифікація інвестиційного процесу, на базі формування капіталу як реального явища.

Пахомов Ю. Основні ідеї: 1) при відсутності соціального замовлення перетворююча функція економічної теорії підміняється апологетичною; 2) досліджував розвиток теорії товарно-грошових відносин при соціалізмі; 3) обґрунтував висновок про необхідність створення в країні економічних і правових умов для зміни існуючих виробничих відносин; 4) підкреслював зв'язок між наростанням процесів одержавлення економіки й розвитком відчуження працівника від реального розпорядження загальнонародною власністю.

Рибалкін В. Основні ідеї: 1) використовував плюралістичні методи при вивченні предмету економічної теорії; 2) вважав, що відносини власності /у .т.ч. й соціалістичної/ опосередковуються товарно-грошовими відносинами; 3) товарно-грошові відносини пов'язував з економічними методами управління національною економікою.

Черняк В. Основні ідеї: 1) виділив групи причин існування догматизму в політекономії соціалізму; 2) узагальнив можливості аналізу системи економічних відносин на основі рівнів власності, фаз відтворення, суб'єктів власності; 3) доводив, що економічна теорія має не лише досліджувати суть

економічних законів, а й виробляти форми та методи їх використання; 4) відносини власності мають складну ієрархічну структуру, містять елементи й зв'язки різних рангів, постійно оновлюються, виступають процесом; 5) соціально-економічні труднощі пов'язував з відсутністю персоніфікації та індивідуалізації відносин власності; 6) вважав, що у межах державної власності можлива сукупність різних форм господарювання – сімейної, кооперативної, орендної та акціонерної.

Аналіз другого питання рекомендовано розпочати з прийняття Акту про державну незалежність України 24 серпня 1991р., що започаткувало ринкову трансформацію української економіки. Основними напрямками ринкової трансформації вітчизняної економічної системи є: роздержавлення й приватизація; конверсія військового виробництва; лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків; реформи: аграрна, податкова, адміністративна, банківська, грошова; інтеграція економіки України у світовий економічний простір. Подолання тривалої кризи і вихід на траєкторію сталого економічного зростання вимагає впровадження антикризових заходів у передбачених напрямках: 1) проведення структурних реформ в економіці; 2) пошук ресурсів нафти і газу, альтернативних російським, враховуючи складну ситуацію із забезпеченням країни енергоресурсами; 3) зміни у податковій системі країни; 4) залучення в економіку країни нових інвестицій /для цього необхідно створити єдину для всіх інвесторів законодавчу базу/; 5) здійснити конверсію виробництва; 6) проведення адміністративної реформи в Україні; 7) створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу; 8) проведення структурних реформ в агропромисловому комплексі; 9) реформування системи соціального захисту населення; 10) перебудова зовнішньоекономічної політики, економічне співробітництво в межах СНД, розвиток двосторонніх відносин з новими незалежними державами; економічне співробітництво з державами Європейського Союзу.

Теми рефератів:

1. Україна у світовому господарстві та стан її економіки в кінці XX – на початку XXI ст.
2. Грошова реформа 1996 р. та її соціально-економічне значення.
3. Економічний стан України у перше десятиліття XXI ст.
4. Світова економічна криза 2008 р. та її вплив на сучасний розвиток України.

Література: основна: [8; 11, с. 238], додаткова: [36; 46; 48]

3. Рекомендована література

Основна

1. Богиня Д. П. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Д. П. Богиня, Н. М. Краус, О. В. Манжура. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 428 с.
2. Економічна історія : навчальний посібник / Т. В. Ус, Т. Є. Калашник, І. Ф. Лісна та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 244 с.
3. Економічна історія України : історико-економічні дослідження : в 2 томах / В. М. Литвин. – К., 2011. Том 1. – 695 с. Том 2. – 607 с.
4. История экономики и экономической мысли : учебное пособие / под ред. В. М. Филатова. – Х. : Издательство ИНЖЕК, 2011. – 305 с.
5. Історія економіки та економічної думки: від ранніх цивілізацій до початку XX ст. : навчальний посібник / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, В. В. Кириленко та ін. – К. : Знання, 2011. – 566 с.
6. Історія економіки та економічної думки: XX – початок XXI ст. : навчальний посібник / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, Т. І. Вергелес та ін. – К. : Знання, 2011. – 582 с.
7. Історія економіки та економічної думки : курс лекцій / Л. В. Лощина, В. Г. Подлесна, І. В. Ткаченко. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. – 207 с.
8. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / О. Ю. Амосов, В. В. Калюжний, В. Л. Міненко та ін. – Х. : Магістр, 2009. – 408 с.

9. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / Г. М. Грігорян, О. О. Губарєв, Т. Є. Калашник та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – 314 с.
10. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Фещенко, Н. О. Тимочко. – К., 2010. – 743 с.
11. Історія економічних вчень : конспект лекцій / Г. М. Грігорян, М. А. Сіроштан, Л. О. Українська. – Х. : Вид. ХДЕУ, 2003. – 252 с.
12. Історія економічних вчень : навчальний посібник / І. І. Архієреєв, В. М. Двірських, Н. В. Шибасєва. – Х. : НТУ "ХПІ", 2004. – 216 с.
13. Історія економічних вчень : навчальний посібник / В. В. Кириленко, О. М. Стрішенець, М. М. Фаріон та ін. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 525 с.
14. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка) : навчальний посібник / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко, В. М. Тимочко та ін. – Львів : Новий Світ-2000, 2005. – 480 с.
15. Історія України з найдавніших часів до початку ХХ ст. : навчальний посібник / Г. Д. Гончарук. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 528 с.
16. Ковальчук В. М. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / В. М. Ковальчук, М. В. Лазарович, М. І. Сарай. – К. : Знання, 2008. – 647 с.
17. Козлова А. І. Економічна історія : навчальний посібник / А. І. Козлова. – К. : Персонал, 2009. – 342 с.
18. Кузьменко Ю. В. Словник-довідник історико-економічних термінів / Ю. В. Кузьменко, О. М. Федорчук. – К. : Айлант, 2008. – 83 с.
19. Лазарович М. В. Економічна історія : навчальний посібник / М. В. Лазарович. – К. : Знання, 2008. – 431 с. 89
20. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу : підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. – К. : Вікар, 2002. – 477 с.
21. Леоненко, П. М. Історія економічних учень : підручник / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко. – К. : Знання, 2008. – 639 с.

22. Овечкіна О. А. Історія економіки та економічної думки : навчальний посібник / О. А. Овечкіна, І. М. Бугайова, К. В. Іванова. – Луганськ, 2009. – 344 с.

23. Юхименко П. І. Історія економіки та економічної думки : підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання, 2011. – 646 с.

24. Юхименко П. І. Економічна історія : підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2008. — 567 с.

Додаткова

25. Аристотель. Сочинения: в 4-х томах / Аристотель. – М. : Прогресс, 1985. – 830 с.

26. Беренда С. В. Еволюція економічної інтеграції в країнах Європи : монографія / С. В. Беренда. – Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2010. – 167 с.

27. Бойко А. Р. Історія України : навчальний посібник / А. Р. Бойко. – К. : АкадемВидав, 2010. – 687 с.

28. Воробйова Л. Ю. Формування наукових шкіл. Українська школа фізичної економії / Л. Ю. Воробйова // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 66–67.

29. Геец В. М. Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. – 2009. – № 1. – С. 54–69.

30. Годзина Г. С. Экономическая история : учебник / Г. С. Годзина, Г. П. Воцанова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 254 с.

31. Гарарук Л. В. Біржова торгівля України в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) : монографія / Л. В. Гарарук, Г. Г. Коцур. – Чернівці : Книги-XXI, 2007. – 198 с.

32. Горкіна Л. П. XX століття в історії української економічної думки: коротка ретроспектива : монографія / Л. П. Горкіна, М. Г. Чумаченко, О. О. Шубін. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. – 141 с.

33. Дерев'янкін Т. І. Післяжовтневі експерименти над вітчизняним ринковим господарством (1918 – 1928 рр.) / Т. І. Дерев'янкін // Економіка України. – 2008. – № 12. – С. 64–80.

34. Дерев'янкін Т. І. Відродження і спроби перебудови радянської економіки у післявоєнний період (1946 – 1991 рр.) / Т. І. Дерев'янкін // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 3–14.

35. Дерев'янкін Т. И. Деформации отечественного рыночного хозяйства в период войн и революций (1914 – 1921 гг.) / Т. И. Дерев'янкін // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 6. – С. 34–50.

36. Єдина Європа : перспективи розвитку : монографія / А. Авдющенко, А. Бардась. – Дніпропетровськ : НГУ, 2010. – 253 с.

37. Єфименко Г. Р. Взаємовідносини Кремля та Радянської України: економічний аспект / Г. Р. Єфименко. – К. : Інститут історії, 2008. – 230 с.

38. Задоя А. А. Взаимодействие рыночных и нерыночных аспектов в экономических реформах конца 1940-х – середины 1960-х гг. / А. А. Задоя, С. В. Кузьминов // Академічний огляд. Економіка та підприємництво. – 2010. – № 1. – С. 5–10.

39. Злупко С. М. Економічна історія України / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 367 с.

40. Історія економічних учень : підручник : у 2 частинах / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання, 2006. Частина 1. – 582 с.

41. Клинова-Дацюк Г. М. Україна та інтеграційні процеси в сучасній Європі : навчальний посібник / Г. М. Клинова-Дацюк. – Рівне : НУВГ, 2012. – 189 с.

42. Ковальчук В. Меркантилісти, або перші паростки економічної науки // В. Ковальчук // Вісник ТНЕУ. Економічні науки. – 2011. – № 1. – С. 61–63.

43. Комар Н. Ю. Напрямки надання міжнародної фінансової та технічної допомоги в рамках плану Маршалла / Н. Ю. Комар // Вісник ТНЕУ. Економічні науки. – 2012. – № 1. – С. 172–181.

44. Коропецький І. С. Українські економісти XIX століття та західна наука / І. С. Коропецький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.

45. Кривуц Ю. Н. Первые критики идеологии меркантилизма и пионеры доктрины свободной торговли в Англии / Ю. Н. Кривуц // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. – 2011. – Том XIV. – № 2. – С. 30–35.

46. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / Дж. М. Кейнс. – М., 1993.

Інформаційні ресурси

47. Законодавчі та нормативні акти України. – Режим доступу : www.uazakon.com.

48. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. – Режим доступу : www.kharkivoda.gov.ua.

49. Офіційний сайт Полтавської державної статистики. – Режим доступу : www.poltavastat.gov.ua.

50. Офіційний сайт Кабінету міністрів України. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

51. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

52. Хлібова Л. В. Промисловий переворот та особливості становлення індустріального суспільства в Україні [Електронний ресурс] / Л. В. Хлібова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13.DNI_2007/Istoria/21080.doc.htm.